

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

131:1 • 2011

Biskopsämbetets officiella och inofficiella strukturer

HÅKAN GUNNERIUSSON* *Försvarshögskolan, Stockholm*

Ulrika Lagerlöf Nilsson, *Med lust och bävan: vägen till biskopsstolen inom svenska kyrkan under 1900-talet*. (Göteborg: Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet 2010). 328 s. (Summary in English: *Thy will be done: the path to the office of bishops in the Church of Sweden during the 20th Century*.)

Att legitimera handlingar genom att läsa rådande normsystem, det är att navigera mellan rev som endast den som känner de specifika vattnen kan navigera i. Detta gäller även det kyrkliga fältet, ett fält där man skulle kunna föreställa sig att relativismen avseende normer skulle vara betydligt mindre frikostig. Med det kyrkliga fältet avses här Svenska kyrkan; det är den och inte samfund i största allmänhet som är objektet för Ulrika Lagerlöf Nilssons avhandling. Undersökningen behandlar i synnerhet tillsättningsärenden av biskopar inom Svenska kyrkan under 1900-talet. Fokus för analysen är huvudsakligen sociala och kulturella mönster på fältet under en period som var föränderlig för samhället i stort. Staten präglades i hög grad under perioden av modernismen, i synnerhet välfärdsstatens uppbyggnad och storhetstid. Konsekvenserna lät inte vänta på sig för ett socialt fält som var religiöst till sin natur och i många avseenden på kollisionskurs med den under större delen av undersökningsperioden allt överskuggande modernismen.

Ett flertal teoretiska begrepp och perspektiv används i undersökningen. Pierre Bourdieus teoretiska modell är den mest genomgående, med begrepp som *kapital*, *fält*, *habitus*. Då Bourdieu i huvudsak är en maktforskare har även andra forskningsområden tagits upp som även de ligger inom maktforskningens domäner, såsom elitforskning, kvalitativ social nätverksteori och genusforskning. Alla dessa perspektiv låter sig framgångsrikt kombineras med Bourdieus teorier eller kan rentav integreras med dessa. Ofta kan

* Fakultetsopponent

intrycket bli splittrat med ett flertal olika perspektiv i en och samma undersökning. I föreliggande fall är som sagt perspektiven tämligen strömlinjeformade gentemot varandra, och det upplevs inte som ett problem. Författaren har visat prov på stor självständighet i teoretiskt val och genomförande. Detta bör i synnerhet framhållas som en individuell styrka då den lokala forskningsmiljön haft inslag av slutenhet gentemot de senaste decenniernas teoretiska utveckling.

Kyrkofältet konstrueras i undersökningen som ett fält där de mest åtråvärda formella positionerna utgörs av att vara biskop – särskilt då ärkebiskop förstås. Ett föremål för undersökningen är det subjektiva normsystem som styrde vad som ansågs värdefullt eller ej på fältet. Empirin styr definitionen i detta avseende, vilket också är den teoretiska grundbulten: att praktikens logik är i centrum. Det fältspecifika systemet (*doxa*) var de erfarna inom kyrkan bekanta med och de kunde såväl manövrera inom detta som förändra det. Både omedvetna strategier – genom *habituering*, ”man gör det enda rätta” – och medvetna strategier tillämpades av samtliga på fältet. Undersökningen uppehåller sig dock vid biskopar och processerna kring tillsättandet av dessa.

Avhandlingen består av fyra separata empiriska kapitel med tämligen olika inriktning avseende såväl empiri som perspektiv och metod. Osökt snuddar man vid namnet Clifford Geertz när man läser boken. Kombinationen av ämnesval, perspektiv och mångfald av metoder är värd att nämna särskilt: den ger undersökningen en bredd som fyller ut det kyrkliga sociala rummet.

Det första av dessa kapitel behandlar släkter och social rekrytering inom det kyrkliga fältet. Kapitlet inleds med en serie frågor som besvaras genom såväl statistiskt kvantitativt material som kvalitativ textanalys. Uppväxtort, grundläggande drivkrafter, examina och föräldrars sociala status undersöks. Kapitlet följer forskningsläget om präster både internationellt och nationellt i sin metod, och resultatet stärker tidigare forskning ur metodhänseende. Biskoparnas rekrytering från inomfältligt håll förändrades dock från och med mitten av undersökningsperioden. Ekonomi, utbildning och sociala nätverk konstateras ligga bakom detta. Lekmännens ökade inflytande skulle därtill kunna vara en viktig förklaring. I teoretiska termer kan man uttrycka det så att det kyrkliga konsumentfältet fick makt över det kyrkliga produktionsfältet. Det är inte ett okänt fenomen att olika normer råder på de olika syskonfälten produktion och konsumtion. Det tydligaste exemplet är att litteraturkritiker inte alltid är eniga med folkmajoriteten om vad som anses vara bra litteratur.

I det därpå följande empiriska kapitlet läggs fokus på biskoparnas giftermålsmönster, med Pierre Bourdieus kapitalbegrepp som indikator. Mönster i äktenskap, såväl som förändringar i mönstret sett över tid, identifieras.

I detta kapitel undersöks såväl biskopinnornas som biskoparnas sociala bakgrund. En mindre del av kapitlet behandlar även genuskonstruktionen hos såväl biskopar som biskopinnor. Även här används olika typer av empiri på ett rimligt sätt. I avsnittet skulle jag gärna ha sett en diskussion om att förändringen av biskopinnan snarare var en anpassning till samhällets förändring, men att bilden av biskopinnan fortfarande var densamma. I början av undersökningsperioden framstod biskopinnan som stark genom att vara husfru och i praktiken chef över ett mindre gästgiveri, biskopsgården. Det var dock en hemmafruroll som med tiden kom att tolkas som allt annat än stark om man jämför med den position som yrkesarbetande kvinnor kom att få. Således kom även biskopinnorna att, i takt med samhället, skaffa sig såväl högre utbildning som ett eget yrke, vilket var ett tecken på styrka i det nya moderna samhället. De yttre attributen för biskopinnan ändrades, men kärnan av den starka kvinnan bredvid prästen bestod, och relationen paret emellan var således tämligen konstant. Prästmannens manlighet innehöll ofta patetiska (känsliga) inslag, helt i linje med vad det kyrkliga fältet förväntade sig av en god präst. Det fåtal kvinnor som blev biskopar visade sig ha en annan konstruktion än sina manliga kollegor i det att svaghet och känslighet inte var lika framträdande i deras profiler jämfört med många av de manliga kollegorna.

Vägen till biskopsstolen, biskoparnas utbildnings- och karriärvägar behandlas i ett tredje empiriskt kapitel. Det handlar primärt om vad man kan sammanfatta som kapitalformer viktiga för den karriär som biskoparna hade fram till sin utnämning. Frågor om utbildning och kapital delas även upp i kategorierna prästson eller ej. Även rollen som biskop förändrades och detta spelade roll för karriärerna, för såväl aktörer som strukturer. Även detta omfattas av kapitlet och utreds på ett intresseväckande sätt. Här som på andra ställen visar avhandlingen att vad man kan kalla det eklelesiastiska fältet består av dels det kyrkliga och dels det akademiska fältet i ökad utsträckning, något som också tycks höra samman med att lekmännens inflytande över det kyrkliga fältet ökade på de professionella grundernas bekostnad. Man kan även uttrycka det så att de delar av det akademiska fältet som ingick i det kyrkliga fältet marginaliserades med tiden – meriter och utbildning kom att väga mindre och folkopinion och att ligga rätt i tiden kom att väga mer. Nu är det förstås ett ofog att hävda att en författare skulle ha skrivit en annan bok, alltid den som recensenten själv skulle ha varit mer intresserad av. Jag vill inte gå så långt, men som uppslag för vidare forskning kan nämnas att det kyrkliga fältet med fördel kan undersökas ur ett deprofessionaliseringsperspektiv. Det framstår som mer än rimligt att prästerskapet såväl som så många andra starka professioner har varit utsatt för angrepp på de grunder som konstituerar professionen. Statens agerande mot kyrkan ändrade i hög

grad det kyrkliga produktionsfältets normer så att de alltmer kom att likna det kyrkliga konsumtionsfältets normer.

Det sista empiriska kapitlet kan ses som understöd för mycket av det som behandlats i de föregående tre empiriska kapitlen. Det är ett antal fall av konkurrens om biskopsstolar som behandlas, och undersökningen reflekterar i mycket tillbaka på och styrker det som tidigare har sagts. Inledningsvis behandlas Sam. Stadener, en man för sig som blev ecklesiastikminister och var autonom till sin natur såväl som präst som minister. Därefter behandlas de goda vännerna och svågarna (gifta med varsin av den starka ikonon Nathan Söderbloms döttrar) Arvid Runestam och Yngve Brillioth. Det är uppenbart att ett giftermål med en av Söderbloms döttrar var fördelaktigt för karriären; även den tredje dotterns man, Algot Anderberg, blev biskop, men han förekommer inte lika framträdande i undersökningen. Detta är mer än kuriöst och det visar på något som beläggs vidare: att rekryteringen inom kyrkans fält var gynnsamt under stor del av undersökningsperioden. Under den senare delen av perioden visar såväl kvalitativt som kvantitativt material att koopteringen avtog och rekryteringen blev spretigare. Detta sammanföll med att kyrkan anpassade sig till samhällets moderniserade normsystem.

Slutligen behandlas G.A. Danell, Bertil Gärtner och Carl Henrik Martling. Dessa tre sistnämnda är goda exempel på aktörer som fick svårigheter med det kyrkliga fältet då deras åsikter i mångt och mycket inte följde fältets anpassning efter samhället. Liksom Don Quijote hade de drabbats av det Bourdieu kallar *hysterisiseffekt* –strukturen hade förändrats så att tidigare väldisponerade aktörer inte längre passade in. Kapitlet mynnar ut i en betraktelse över hur olika strategier och tillvägagångssätt har brukats och förekommit i de empiriska exemplen.

Avslutningsvis förs en sammanfattande diskussion om biskoparna i Svenska kyrkan, baserad på vad som framkommit i det föregående. Vikten och betydelsen av förändringar på det strukturella fältet ställs mot vilka tillgångar de strukturerade och strukturerande aktörerna hade att röra sig med och hur dessa resurser förändrades. Ett särdrag för fältets *doxa* är såväl konstruktionen av den manlige biskopen som de regler – skrivna som oskrivna – som gällde för biskoparna. Däribland framhålls en manlig kodning av biskopsrollen som hur kallelsebegreppet stod emot rationalistiska föreställningar om att agera för att få en eftertraktad tjänst. I detta är det kyrkliga fältet tämligen likt det politiska fältet under hela undersökningsperioden genom att det exempelvis inte ansågs *comme-il-faut* att hävda att man ville bli vare sig partiledare eller biskop. Man skulle knuffas fram av rörelsen, helst motvilligt. Det som förändras var emellertid, som tidigare nämnts, att den akademiska meritokratiska värderingen trädde tillbaka för demokratiska och folkliga värderingar.

I avhandlingen diskuteras relationen till det politiska fältet något men inte som en egen forskningsfråga. Detta är förvisso helt i sin ordning, men avhandlingen innehåller likväl mycket material som skulle kunnat svara på frågor rörande politikens fält kontra det kyrkliga fältet. Det kyrkliga fältets autonomi gentemot det politiska fältet har genom Svenska kyrkans position som statskyrka alltid varit relativt svag. Med 1963 års ändring av lagen för hur tillsättningen av biskopar gick till – från expertvälde till demokrati – får tillstås att det kyrkliga fältets regler ändrades avsevärt och att fältet tappade i autonomi gentemot det politiska fältet. Det kyrkliga fältet blev mer beroende av samma konjunkturen som det politiska och därmed kom det kyrkliga fältet att ta ett steg bort från det akademiska fältet där meritokratin hade en betydligt starkare ställning än demokratin. Detta var förstås inte enbart ett ensidigt agerande från staten – sociala fält är sammansatta. Inom det kyrkliga fältet fanns det även krafter som ville anpassa sig till samhällets förändring, något som förvisso kan tycks rimligt särskilt med tanke på spänningen mellan modernitet och tro.

Medvetenheten om att det man säger inte alltid är det man egentligen tycker ledsagar författaren till ett antal goda slutsatser. Denna syn på relativitet och det sociala rummets normer och påverkan på individen är teoretiskt medvetet och faller mycket väl ut i undersökningen i allmänhet, men i synnerhet när det gäller diskussionen om *codex ethicus*. Det var den kod som tillkom under undersökningsperioden med huvudsakligt syfte att biskopskandidater inte skulle driva kampanj för egen del utan vara *kallade*. I exempelvis Bertil Gärtners fall innebar detta att han kunde peka på koden för att undvika frågan om kvinnopräster, i vilken han hade en från det sociala kyrkliga fältets rådande norm avvikande uppfattning. Det är naivt att tro att det människor säger är det de faktiskt tycker; sökandet efter legitimitet är viktigt på fält som det kyrkliga, politiska eller akademiska där åsikter och ställningstaganden är aprioriska. Författaren till denna avhandling har en kritisk blick för vad som krävdes på fältet i relation till aktörens egen agenda.

Avhandlingens olika delar har sina redan omnämnda förtjänster. Sammanfogningen av helheten skulle dock ha kunnat ägnas mer omsorg. Framför allt skulle en enklare relation mellan syfte, frågeställning och frågor bidragit till att göra boken mer stringent. Det är inte alltid självklart att reda ut vad som är en fråga i ett kapitel och hur den relaterar till undersökningens syfte. Därmed inte sagt att frågorna är illa valda; de står sig bra och är intressväckande och relevanta.

Det är särskilt de avsnitt som behandlar släkt och social rekrytering inom det kyrkliga fältet samt vägen till biskopsstolen och karriärvägarna som är träffande i genomförande och idérikedom. Akribin har inga brister som menligt påverkar avhandlingens resultat. Antalet källställen är många, och

särskilt användandet av intervjuer vittnar om ett arbete som tagit mycket tid i anspråk.

Något som kunde ha nämnts i en metoddiskussion är att teologie doktorer *de facto* utnämndes av ärkebiskopen enligt lag fram till 1911, men att denne fortsatte med detta även fram till och med 1927. En teologie doktor kan således i hög grad anses vara likvärdig med *doctores bullati* så länge ärkebiskopen hade makten över utnämningen – i motsats till *doctores riti creati*, vilket var de doktorer som utsågs av akademien för deras meriter som forskare; normaldoktorer skulle man kunna säga idag. Teologie doktorer var således i hög grad en typ av *honoris causa* (hedersdoktorer) under undersökningsperiodens början.¹ Detta skulle ha kunnat tas upp, särskilt som det erbjuder en del intressanta forskningsuppslag angående ärkebiskopens roll. Detta rör dock bara en kort del av undersökningsperioden, och antalet aktörer som berörs är tämligen få. Omvänt vore de verkliga *honoris causa* som utnämndes även de intressanta att undersöka då det tycks ha rört sig om välförtjänta personer. Dessa hedersdoktorers roll på fältet kanske inte är så viktiga för undersökningen, men denna möjlighet att utdela symboliskt kapital skulle ha kunnat relateras till avhandlingens diskussion om ärkebiskopen som position.

Avhandlingen har betydelse för forskningsfältet då Svenska kyrkan knappast tidigare studerats med någon större teoretisk medvetenhet, än mindre med poststrukturalistiska inslag. Gränslandet mellan aktörers agendor och strukturernas normsystem är i synnerhet intressant på ett kulturellt fält där symbolvärden har så stort genomslag som på det kyrkliga fältet. Det mångfacetterade anslaget ger dels en levande bild av det kyrkliga fältet, dels ger det goda uppslag till fortsatt forskning. Ulrika Lagerlöf Nilsson har gett ett betydande bidrag till forskningen om Svenska kyrkan, ett bidrag som kommer att vara centralt för forskningsområdet för lång tid framöver – främst genom de resultat som förmedlas, men också genom den empiri som skapats i form av intervjumaterial.

1. För den som vill fördjupa sig i detta rekommenderas Torgny Nevéus, *Honoris causa* (Uppsala 2000).